

Trzecie miejsce	7
Stawka czyścica	7
Przed czyścem	8
Przestrzeń — rzecz dobra do myślenia	10
Logika i geneza czyścica	11
Myśl o miejscu pośrednim	12
Wyobrażenia kar: Ogień	14
Współzależności pomiędzy żywymi i umarłymi	18
Akta czyścica	18
Teologia i kultura ludowa	19

CZĘŚĆ PIERWSZA
Zaświaty przed czyścem

1. Wyobrażenia antyczne	23
Trzy drogi hinduskie	24
W Iranie: ogień i most	25
W Egipcie: wyobrażenia o piekle	25
Zejście do piekieł w Grecji i Rzymie	26
Filozofia reinkarnacji: Platon	27
Prekursor: Eneasz w piekle	29
Gilgamesz w piekle	31
Zaświaty neutralne i mroczne: żydowski Szeol	32
Judeochrześcijańskie wizje apokaliptyczne	36
Źródło: <i>Apokalipsa Pawła</i>	43
Żydzi odkrywają pośrednie zaświaty	46
Czy zaczątki chrześcijańskiego czyścica znajdują się w Piśmie Świętym?	48
Zstąpienie Chrystusa do piekieł	51
Modlitwy za zmarłych	52
Miejsce ochłody: <i>refrigerium</i>	53
Pierwsze wyobrażenie czyścica: wizja Perpetui	56

2. Ojcowie czyścica	59
Aleksandria: dwaj greccy „założyciele” czyścica	59
Chrześcijaństwo łacińskie: rozwój i chwiejność zaświatów	65
Prawdziwy ojciec czyścica: Augustyn	69
Śmierć Moniki: módlcie się za nią	71
Po 413 roku: o srogich karach czyścicowych pomiędzy śmiercią i sądem, przeznaczonych dla niezupełnie dobrych	75
Augustyn i zjawy	85
Ogień czyścicowy i eschatologia Augustyńska	88
Fałszywy ojciec czyścica: Cezary z Arles	91
Opowieści o czyścicu na ziemi: Grzegorz Wielki — ostatni ojciec czyścica	94
3. Wczesne średniowiecze: stagnacja doktrynalna i bogactwo wizji	102
Augustyńskie zaświaty trzech Hiszpanów	103
Inne „barbarzyńskie” zaświaty	105
W Irlandii	105
W Galii	107
W Germanii	108
W Brytanii	108
Indyferentyzm i tradycjonalizm karoliński oraz postkaroliński	109
Zaświaty i herezja	112
Seria wizjonerska: podróże w zaświaty	113
Dziedzictwo	113
„Twórca” średniowiecznych wizji zaświatów: Beda	118
Wizja Drythelma: miejsce zarezerwowane na oczyszczenie	119
Barokowy i deliryczny sen o zaświatach: wizja Wettiego	122
Upolitycznienie zaświatów: wizja Karola Grubego	124
Liturgia: blisko i daleko od czyścica	128
Dzień zaduszny: Cluny	130

CZEŚĆ DRUGA
Wiek XII: narodziny czyścica

Wiek wielkiego rozkwitu	135
4. Ogień czyścicowy	138
Początek XII wieku: rzeczy pewne i wahania	138
Świadek wahań: Honoriusz z Autun	141
Ogień: środowisko klasztorne	143
U teologów miejskich	145
W literaturze różnych ludów	146
Czterej wielcy teolodzy i ogień: zarys traktatu o czasach ostatecznych	147
Paryski kanonik: Hugon od św. Wiktora	147
Cysters: święty Bernard	150
Mnich kanonista: Gracjan z Bolonii	151
Paryski mistrz świecki: biskup Piotr Lombard	153
Pomniejsze świadectwa	155
Opracowania paryskie	157
5. „ <i>Locus purgatorius</i> ”: miejsce oczyszczenia	159
Między 1170 i 1180 rokiem: autorzy i daty	159
Fałszerz czyścica	164

Pseudo-Piotr Damiani	166
Pseudo-Bernard	166
Pierwsi przechodnie w czyśćcu: święty Bernard	168
Pierwsi teologowie czyśćca: Piotr Cantor i Szymon z Tournai	169
Wiosna paryska i lato cysterskie	172
Czyściec i walka z herezją	173
Zapóźnienie kanonistów	177
Około 1200 roku czyściec poczyną się utwierdzać	178
List i kazanie Innocentego III	178
Czyściec i spowiedź: Tomasz z Chobham	180
Stare i nowe słownictwo zaświatów	181
6. Czyściec między Sycylią a Irlandią	182
Wizje zakonne: zjawy	182
Cztery zakonne podróże na tamten świat	186
1. Kobieta w zaświatach: matka Guilberta z Nogent	186
2. Na Monte Cassino: Alberyk od Siedmiu Braci	190
3. W Irlandii: zaświaty bez czyśćca — wizja Tnugdala	194
4. Odkrycie w Irlandii: czyściec świętego Patryka	196
Próba sycylijska	204
Infernalizacja czyśćca i jej granice	208
7. Logika czyśćca	211
Zaświaty i postęp sprawiedliwości	212
Nowe koncepcje grzechu i pokuty	215
Materia czyśćca: grzechy powszednie	220
Od dwóch (lub czterech) do trzech: trzy kategorie grzeszników	223
Schemat logiczny i realia społeczne: pośrednik przesunięty	227
Przemiany mentalności: liczba	230
Przestrzeń i czas	232
Nawrócenie się na ziemi i w chwili śmierci indywidualnej	237

CZEŚĆ TRZECIA Triumf czyśćca

8. Scholastyka zaprowadza ład	239
Triumf umiarkowany	239
Czyściec — kontynuacja ziemskiej pokuty: Wilhelm z Owernii	243
Czyściec i mistrzowie zakonów zebranych	248
U franciszkanów	248
1. Od komentarza Piotra Lombarda do nauki o zaświatach: Aleksander z Hales	248
2. Bonawentura i ostateczne czasy człowieka	252
U dominikanów	258
1. Scholastyczny zarys czyśćca: Albert Wielki	258
2. Podręcznik wulgaryzacji teologicznej	266
3. Czyściec w sercu intelektualizmu: Tomasz z Akwinu i powrót człowieka do Boga	269
Odrzucenie czyśćca	280
1. Heretycy	280
2. Grecy	283

Pierwsza pontyfikalna definicja czyścica (1254)	285
Drugi sobór w Lyonie i czyściec (1274)	286
Czyściec i mentalność: Wschód i Zachód	288
9. Triumf społeczny: duszpasterstwo i czyściec	291
Czas liczony	292
Nowe podróże w zaświaty	297
Czyściec głoszony z ambony: <i>exempla</i>	299
Prekursor: Jakub z Vitry	300
Dwaj wielcy popularyzatorzy czyścica	302
1. Cysters Cezary z Heisterbach	302
Lichwiarz z Liège: czyściec i kapitalizm	305
Czyściec to nadzieja	308
2. Dominikanin Stefan z Bourbon i infernalizacja czyścica	312
Dominikanie w czyścicu	318
Czyściec i beginki	320
Czyściec i polityka	322
Czyściec w <i>Złotej Legendzie</i>	323
Święta w czyścicu: Lutgarda	326
Żywi i umarli: testamenty i obituaria	328
Czyściec w mowie pospolitej: przypadek francuski	330
Odpusty czyścicowe: jubileusz 1300 roku	332
Czyściec wciąż jeszcze budzi wrogość	333
10. Triumf poetycki: <i>Boska Komedia</i>	337
Dantejski system czyścica	337
Góra oczyszczenia	342
Prawo postępu	343
Czyściec i grzechy	344
Przedczyściec	346
Ogień	349
Czyściec i piekło: skrucha	351
Nadzieja	354
Pomoc żywych	356
Czas czyścica	358
Ku światłu	359
11. Racja istnienia czyścica	362
Aneks I Bibliografia czyścica	367
Aneks II <i>Purgatorium</i> : historia pewnego słowa	368
Aneks III Pierwsze wyobrażenia	373
Aneks IV Najnowsza bibliografia	375
Podziękowania	381
Przypisy	383
Zmierzch czyścica (<i>Zbigniew Mikolajko</i>)	427
Indeks osób	461
Spis ilustracji	471